

1

Giriş

DAVID BEHAR – JEAN-FRANÇOIS PÉROUSE

*T*ime Out dergisinin Ağustos 2004 sayısında “100 kelimedede İstanbul” isimli eğlendirici ama düşündürücü yazısında Aslı Özlem Karakuş’un seçtiği kelimeler arasında garip ve şu ana kadar hiç duyulmamış bir terim yeralıyor: *jantileşme*. Acaba bu terim ne anlama geliyor? Yazar, Galata’dan Tarlabası’na dek uzanan İstanbul’un merkezî semtlerinde son on senede gözlemlenen emlak değerinin artışından bahsediyor. Bu değişim süreci ona biraz şaşırtıcı geliyor. Yine de kullandığı kelime olumlu bir özellik taşıyor (“janti” Fransızca “*gentil*” yani “samimi” anlamını çağırıştırıyor): sanki *jantileşme* ile sadece bir tarihî şehir dokusunu yeniden değerlendirme söz konusuymuş gibi. Bunu yaparken Karakuş, “soylulaştırma”, “seçkinleştirme”, “nezihleştirme”, “mutenalaştırma”, “kibarlaştırma”, “ehlileştirme” kavramlarına ek olarak, *gentrification* kelimesinin uzun Türkçe çeviri listesine yeni bir seçenek katmış oluyor. Bu terimlerden hiçbiri henüz Türkçede yerleşikleşmediği için ve görüş açımızı geniş tutmak amacıyla, biz asıl yabancı ifadeyi korumayı tercih ettik. Başlıkta ve girişte soylulaştırma ve *gentrification* olarak kullansak da kitabın içerisinde katılımcıları tercihlerinde serbest bıraktık.

Bu kullanım tereddütleri aslında *gentrification* gibi yabancı bir kavramın İstanbul özel durumuna uygulanabilirliği hakkındaki tartışmalara denk düşüyor. Bilindiği gibi, bu kavram aslında, bir nevi şaka şeklinde 19. yüzyılın sonunda İngiliz kırsal aristokrasisinin “taşrayı sahıpleniş” hareketine atıfta bulunarak Ruth Glass tarafından kullanılmıştır.¹ Daha sonra, 1960’larda Londra’nın merkezi işçi semtlerinin orta sınıflar tarafından işgal edilme sürecini tarif etmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Bu anlamda, *urban gentrification* dar gelirliilerin değeri gittikçe yükselen tarihî mekânlardan kovulması ve dışlanması olarak tanımlanmıştır (Glass, 1964).

Bugünlerde Türkiye’de *gentrification* kavramı çeşitli şekillerde tanımlanıyor. Örneğin, kent plancıları şu tanımlamayı kabul etmiş gözüküyorlar: “Sosyo-kültürel açıdan bozulmuş, çöküntüye uğramış, dolayısıyla fiziksel çevresi de bozulmuş alanlarda, özellikle de tarihi kent parçalarında sosyal yapının ıslah edilmesi”.² Bu tanımlama tartışması, üzerinde durulması gereken bazı sorunsalların ortaya çıkmasına yol açıyor. Bu kitabın başlığında *gentrification* kelimesi kullanmamıza rağmen, Türkiye’de bu kentsel sürecin ne derece geçerli olduğu konusunda ciddi soru işaretlerine sahibiz. *Gentrification* terimini yerel kentsel değişim sürecini betimleyen bir kavram olarak kabul edersek –ki kitabın içinde kabul etmeyenler de var– seçilen semtlerin nitelikleri, konumları, eski ve yeni işlevleri (mesken ya da mesken-dışı), bu süreçte etkili olan sosyal aktörlerin özellikleri ve müdahalelerinin zamanlamasını yakından incelemek gerekir. Bunun yanı sıra, sürecin aşamaları ve (yapısal ve görünebilir) somut yansımalarını göz önünde bulundurmakta da fayda var.

Çeşitli başlıklar altında dört ayrı atölye³ şeklinde düzenlenen

---

1 Nuran Yavuz, bu derleme içinde, “*Gentrification* Kavramını Türkçeleştirmekte Neden Zorlanıyoruz?”, s.36.

2 www.kentli.org/gentrification.htm

3 1. Atölye: “*Yerel Oluşumlar, Sivil Toplum Kuruluşları, Dernekler ve Gentrification*”.

2. Atölye: “*Gentrification süreci içinde şehir projeleri ve planlama yöntemleri*”.

3. Atölye: “*Gentrification’un öncüleri ve aktörleri*”.

4. Atölye: “*Gentrification kuramlarının İstanbul’a uygulanabilirliği*”.

sempozyumun ana sorularından yola çıkarak elde ettiğimiz esas sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz:

- *Gentrification sürecinin gelişme aşamaları ile kentsel hareketlerin yerelleşmesi arasında ne tür paralellikler çizilebilir?*

– Kuzguncuk örneğinde görüldüğü üzere 1980 öncesinde mahalle bazında sadece güzelleştirme dernekleri bulunmaktaydı. Daha sonra, Bedrettin Dalan yıllarında, ağırlıklı olarak Mimarlar Odası, Mühendisler Odası gibi meslek odaları tarafından yürütülen bir kentsel protesto hareketi görüldü. Bu bağlamda, 1987’de Dalan’ın Büyük Hendek Caddesi projesine karşı yapılan etkinlikler bir dönüm noktası olarak görülebilir.⁴ Bu tarihten itibaren sivil toplum hareketlerinin yerelleşmesi söz konusu oldu.⁵ Bu süreçte yukarıdan empoze edilen projelerle mücadele eden aktörler giderek yerel oluşumlarda yer alarak “mahalle”nin çıkarlarını savunmaya başladılar. Bu ilk dönemdeki toplumsal hareketlere katılanlar arasında öncü *gentrifier*’lar da bulunuyordu. Daha sonra, bahsi geçen “güzelleştirme” dernekleri yerine daha çok “koruma” amaçlı dernekler kurulmaya başlandı: 1995’te *Galata Derneği*, 1997’de bir özel hastane projesine karşı *Kuzguncuk Derneği* ve 1999’da üçüncü Boğaz Köprüsü tehditine karşı *Arnavutköy Semt Girişimi* kuruldu. Bunun neticesinde, özellikle 1999’daki depremlerden sonra mahalle bazında kurulan sivil oluşumlar gelişti. Bugün artık bu tür yerel STK’lar şehrin diğer mahallelerinde ortaya çıkıyor.

Bu sivil toplum hareketlerine paralel olarak, aynı yıllarda bir *Gentrification* süreci de yaşandı: 1980’lerde Kuzguncuk, Ortaköy ve Arnavutköy’de görülen ilk dalga oluşumdan sonra, 1990’ların başında, ikinci dalga, Cihangir, Galata ve Asmalımescit gibi daha merkezî semtlere kaydı.⁶ Yeni *gentrify* edilen mahallelerde değişim süreci STK’lardaki dönüşümle beraber hız kazandı.⁷

4 Korhan Gümüş, “Türkiye’de STK tarihini yeniden okumak”, www.siviltoplum.com.tr/tanitim_1_1.htm

5 “İstanbul’a sivil sahip çıkış”, *İstanbul Dergisi*, No.47, Temmuz 2002.

6 Tolga İslam, bu derleme içinde, “Merkezin Dışında: İstanbul’da Soylulaştırma”, ss.24-33.

7 T. İslam, *a.g.e.*

• *Şehir planlamasında, mevcut ve potansiyel aktörler arasındaki ilişkiler ne olursa olsun, gerek yerel veya merkezî yönetimler, gerek özel yatırımcılar ve uluslararası kurumlar için, gentrification, restorasyon ötesinde bir amaç olarak sunulabilir mi? Ya da tersine kamu yönetimleri açısından kesinlikle kaçınılması gereken bir gelişme olarak mı algılanmaktadır?*

– Akademik çevrelerden sempozyuma katılan şehir plancıları olguya karşı ahlâki bir görüşle, sürece yönelik şüpheli bir yaklaşımda bulundular: “Doğrudan bu kavram kullanılarak planlamanın gündeminde tartışılmak durumunda; aksi takdirde diğer kavramlar çerçevesinde ‘kenti sivilleştiriyoruz’ fiziksel çerçevesi içine girdiği zaman sosyal içeriğin dışlanmasıyla bir tehlikenin içine düşülmüş oluyor.”⁸ Diğer bir deyişle, “kentsel dönüşüm”, “rehabilitasyon” ya da “yeniden düzenleme” gibi sıkça kullanılan adlar altında yürütülen projelerin arkasında *gentrification* sürecinde tespit edilen bazı olumsuz etkiler görülebilir. Yerel yönetimler için, Fatih Belediyesi temsilcilerinin söylediklerine göre, *gentrification* dar gelirli grupların zorunlu yer değiştirmesi olarak tanımlandığında, kısacası mesken boyutu olduğunda “kaçınılması gereken bir nokta” olabilir.⁹ Gene de birkaç aydır çok rağbet gören *Fransız Sokağı* projesine bakacak olursak yerel yönetimlerin desteği hiçe sayılamaz. Bu çok konuşulan örnek özel yatırımcıların *gentrification* sürecine katkısının düşündürücü bir ispatıdır. Süratle geliştirilmiş olan ve belediyenin desteğini alan bu projede aslında mesken boyutu da vardır.

• *İstanbul’daki gentrification sürecini başlatan aktörler kimler? Eğer bireysel bir girişimden söz edersek, bu süreç nasıl kolektif bir harekete dönüşebilir?*

– Tepeden inme başlatılan görece büyük ölçekli Fener-Balat rehabilitasyon projesini bir kenara bırakırsak, Amerika’da gözlemlenil-

---

8 Aykut Karaman, bu derleme içinde, “Soylulaştırmanın Kent Planlama Dinamiklerine Etkileri”, s.44.

9 Senem Kadioğlu, bu derleme içinde, s.91.

diği üzere, Türkiye’de de *gentrification* süreci kolektif olarak planlanmamış ve değişik aktörlerin birbiriyle irtibatla olmadığı bir şekilde ortaya çıkmıştır. *Gentrification* sürecinin öncüleri, yabancılar¹⁰ ve yurt dışında uzun süre okumuş olanlar dahil, emlak piyasasının fırsatlarını ve bazı mimarî niteliklerini değerlendirip “yeni hayat tarzı” arayışından hareket eden insanlardır. Daha sonra, belli tayin edici anlardan veya sebeplerden (çevre, doku, güvenlik sorunlarını çözmek maksatıyla) dolayı, etkili kişilerin yerel inisiyatiflerin etrafında, gittikçe biçimlenen hatta bilinçlenen ortak çıkarlar doğrultusunda bir nevi kolektif hareketlenme hayata geçmeye başlamıştır. Ayrıca, bazı kültürel faaliyetlerin hızlandırıcı ve çekici bir etkisi olmuştur.¹¹ Daha sonra, rant yükselişi sonucunda sadece kâr amaçlı hareket eden aktörler ile yerel sosyal dokuya önem verenler arasında çekişmeler kaçınılmaz hale gelmiştir.¹²

Bu bahsettiğimiz sürece damga vuran “etkili kişiler” bazı ortak özelliklere sahiptirler. Bunların çoğu 1970’lerde ve 1980’lerde meslek odaları faaliyetlerinde bulunmuş, sol ya da sosyal-demokrat hareketlere katılmış ve yurtdışıyla sıkı ilişkileri olan kişilerdir. Bu anlamda, bu aktörlerin süreçte ön planda bulunmaları, farklı alanlarda da saptanmış, darbeden sonra yerel ve “sivil” girişime geçiş eğiliminin bir ifadesidir. Aslında, başlangıçta savundukları “kozmopolit bir ortam oluşturma” ve “dinlerarası uyum” arayışı, süreçte ortaya çıkan “olumsuz” olarak yorumlanabilen bazı yan etkilerle bağdaşmıyor. Sonuçta bu kesim gerek *gentrification* kavramı, gerek *gentrification* olgusundan kendilerini uzaklaştırmaya çalışıyor.

• *Anglosakson gentrification kuramını İstanbul’a uygulayabilir miyiz?*

– Kavramlar, tıpkı moda gibi, bir avuç bilirkişinin özel sözlüğüne girer, sonra sosyo-kültürel seçkinlere geçip, medya tarafından sindi-

10 Sempozyum çerçevesinde bu konu maalesef yeterince incelenememiş ve tartışılmamıştır.

11 Ayça İnce, bu derleme içinde, “Asmalımescit’te Kültür Endüstri Destekli Yer Değişim”, s.57-64.

12 Nil Uzun, bu derleme içinde, “Sosyal Ve Mekânsal Yenilenme Kuramları Çerçevesinde İstanbul’daki Örneklerin Değerlendirilmesi” adlı makalesinde, ayrıştırılması gereken “iki grup”tan bahseder, s.22.

rilir ve sonunda ya güncel dile katılır ya da kaybolur. Bu kitapta, aslı Anglosakson olan kavramın, ithal sürecinde meydana gelen değişimleri dikkate alarak,¹³ hem uygulamaları veya uygulanabilirliği, hem de uğrayan dönüşümlerini incelemeye çalıştık. Kavramlar, her kelime ve ya deyişte olduğu gibi, gönderici ve alıcının algılandırımlarına göre, birbirine zıt iki anlama gelebilir. Nurdan Gürbilek’in ifade ettiği gibi (1992: 48), “adlandırmak bir şey söylemek değil, hakkında söz söyleyecek ya da yeni bir bilgi eklenecek şeyi tanıdık nitelikleriyle çağırma- dır.” O yüzden *gentrification* kavramının kullanılması onun doğrudan ve eleştirmeden uygulanması anlamına gelmiyor. Tercih ettiğimiz yöntem, yakından incelemek, sorgulamak, “kışkırtmak” ve gerekirse yerine daha isabetli bir kuram yerleştirmektir.

• *Atölyelerde konuşulanlardan yola çıkarak, çeşitli semtlere uygulanabilecek, İstanbul’a özgün bir model biçimlendirebilir miyiz?*

– Bütün çalışmalar ve tartışmalar ışığında, İstanbul’a özgün bir modeli biçimlendirmeye çabalayabiliriz. Tespit edilen süreç epeyce küçük bir ölçekte gerçekleşmekte, ki o yüzden “mikro-soylulaştırma”dan bahsetmek bize daha uygun geliyor. Bazen sadece apartman ölçeğinde gözlenebilen bir olgu (Doğan Apartmanı, Arif Paşa Apartmanı, Gözüm Apartmanı vs.), hatta Cihangir ya da Galata’da olduğu gibi manzaralı katlara yoğunlaşan bir “dikey ve kesitli *gentrification*” söz konusudur. Bazı araştırmaların sonuçlarına göre, sürecin sınırlı olması, yüksek eğitim seviyesini esas kıstas olarak alırsak,¹⁴ hedef kitlenin çok az sayıda olmasından kaynaklanıyor olabilir. Gene de şu anda, yurt dışına dönük bir hayat tarzını benimseyen kitlenin rolü belirleyici gözüküyor.

Türkiye dışında daha önce gerçekleşen ve *gentrification* olarak adlandırılan gelişmelere karşın, İstanbul’da sürecin daha yavaş ilerle-

---

13 Her ithal edilmiş üründe olduğu gibi, kavramlar, “nakliyat” sürecinde birtakım zararlar görebilirler: kullanım tarihleri geçmiş olabilir, “ek vergi” olarak fazla yüklenebilirler, ya da gümrükte geri gönderilebilirler.

14 Nilgün Ergün, bu derleme içinde, “Gentrification Kuramlarının İstanbul’da Uygulanabilirliği”, s.14.

diğini söyleyebiliriz. Sürecin düzensiz ilerleyişi ekonomik (1994 ve 2001'deki krizler) ve siyasî istikrarsızlığa bağlı olarak açıklanabilir. Örneğin, Mart 1994'te Refah Partisi'nin belediyeleri kazanması, potansiyel *gentrifier* kitlesinde bir çekingenlik yaratmış olabilir. Bunun ötesinde, son senelerde yerel yönetimlere yönelik sıkça hissedilen güvensizlik ve tarihî semtlerde turizm sektörüne fazla önem verilmesi muhtemelen caydırıcı faktörler arasında sayılabilir.

Atölyelerde yapılan sunuşları ve elde ettiğimiz sonuçları birleştirerek, üç bölümden oluşan bir plan hazırladık:

1. İlk etapta kavramın teorik arka planı ve uygulanabilirliği ele alındı.

2. Monografik ve karşılaştırmalı saha araştırmaları kullanılarak mikrososyolojik bir bakış açısıyla sözü edilen *gentrification* sürecine uğrayan semtlerin özellikleri ve iç dinamikleri incelendi.

3. Son olarak, hem söz konusu mahallelerin yeni sakinleri hem de örgütlenmiş yerel oluşumların katıldığı (meslek örgütleri, dernekler, vakıflar vs.) bir tartışma bölümü yapıldı. Böylece, son senelerde gözlemlenen “elitlerin” kent merkezine geri dönüş sürecinde, yeni değerlendirilmiş mekân sahiplenme yöntemleri tespit edilmeye çalışıldı.